

NAGYHATALMI HELYZET VAGY VERSÍRÓGÉP?

Azt szokták mondani, hogy irodalmunk, költészetünk európai szinten áll. Én nem látom, hogy költészetünk fejlettebb lenne, mint — mondjuk — a társadalombiztosításunk, földművelésünk vagy a műtrágyaelosztás, tehát ne rúgjunk be attól, hogy itt már-már kötelezően kivételes, rendkívüli nagy költő tehetségek vannak. De ők se higgyék, hogy már helyben vannak; itt is változatlan erőfeszítésre van szükség; ennek meglétét is örömmel látom.

(Illyés Gyula. — Egy interjúból, 1975.)

I.

„Magyarország a költészet hazája! A költészetben *nagyhatalom* vagyunk!” — Ugyan ki tudná megmondani, milyen hosszadalmas és vesződéses — és gyaníthatóan eredménytelen — szólástörténeti nyomozásra kényszerülne az a filológus, aki arra vállalkoznék, hogy ezeknek az egy töről fakadó, öntudatos és büszke kijelentéseknek az eredetét, forrását kikutatja? Nem torkollna-e szükségképpen zsákutcába erőfeszítése, amellyel ezeket a szállóigéket egyetlen személy; költő, gondolkodó, netán irodalomtörténész avagy kritikus nevéhez próbálná odakötni? Hogy kiben, hol és mikor kapott először megfogalmazást ez a meggyőződés, amely bizonyításra sem szoruló, mert magától értetődő (s mert nem is bizonyítható) euklidészi axiomaként él — évtizedek óta? Ősidők óta? — a magyar irodalmi köztudatban.

Amihez nem kell filológiai aprómunka, mert a szemünk előtt zajlik: valahányszor költészetünk erejéről, szerepéről és

helyzetéről értekezik, a hatvanas-hetvenes évek kritikájának és publicisztikájának is ez az átszellemített, és mostanában másodvirágzását élő nagyhatalmi illúzió az uralkodó sloganja. „Magyarországon tízmillió ember ír verset. — Írja például, a magyar költészet öt nyelvű revüje, az *Arion* 1970/3. számában a *Poetry for Everybody* (Költészet — mindenkinek) című cikk szerzője. — Magyarországon minden napra jut egy verskötet-megjelenés, egy költő–versbarát találkozó, egy költői est, egy amatőr versmondófesztivál, egy szavalóverseny. — Magyarország a költészet hazája.” S tényekkel, számokkal teletűzdelt cikke teljes terjedelmében azt bizonygatja, hogy mindez „nemcsak önironikus tréfa és túlzás (bár van okunk öniróniára)”, hanem egyszerre *conditio sine qua non* és végső következtetés is — annak a közírónak a tollából, aki máskülönben ernyedetlen buzgalommal szűrja föl publicisztikai sétapálcája szöges végére a nemzeti illúziókat.

De amit a magyar versnek a társadalom életében való szerepéről ír, abban — úgy tűnik — igaza van, mert nem lehet kétséges, hogy eszmefuttatása valóságos tényekre és számokra épül. Aminthogy nem lehet kétséges az sem, hogy a magyar lírát is a legmagasabb karátértékkel jegyezhetnék a vers goethei értelemben fölfogott világirodalmi gyémánttözdéjén, ha elismertetésének nem volnának (a megunásig agyonelemzett) akadályai. — Szolgáljon most egyetlen esztendő verskötettermése a mintavétel alapjául, egyetlen szerény kérdéshez: vajon mennyiben igazolja és indokolja közgondolkodásunknak ezt a szívós hitét az a termés, amit a „Magyar Múzsá” — mondjuk — 1975-ben verseskönyvekben betakarított?

Mit mutat hát ez a termés a tények nyelvén, vagyis a számok tükrében?

A vizsgálódást egy szkeptikus megjegyzéssel kell kezdenünk. Annak a tudatosításával, hogy a számok — legalábbis a könyvkiadás területén — már régóta nem beszélnek a tények egyértelmű nyelvét: az évek során kialakult szituáció, amelynek szorításában a verseskönyvek (is) megszületnek, a számok tiszta, abszolút érvényességébe vetett hitet eleve megkér-

dőjelezik a nyomdaipari viszonyokkal, s azok könyvészeti, bibliográfiai következményeivel is számot vetők szemében. A számok ugyanis — évek óta — eleve pontatlanok, mert pontatlanok az évi termést felmérő, rögzítő bibliográfiák. De nem is lehetnek pontosabbak, mert a könyvek nem akkor jelennek meg, amikor tervezték őket, és a viszonyok nem mindig teszik lehetővé a kényszerű változás (minden esetben: késés) nyomdai korrekcióját a kiadványok impresszumában. (Ezért lát napvilágot 1975 februárjában Vas István verseskönyve 1974-es évjelzettel, s 1975 márciusában Solymos Ida verseskönyve ugyancsak 1974-es évjelzettel stb.)

Hány verseskönyv is jelent meg tehát 1975-ben? A kérdezőnek — nem kis utánjárással — hatvanöt kötetet sikerült földerítenie. (Csak az érdekesség kedvéért: ebből egy kötet, két új költő, Benkő Attila és Sebestyén András „társbérlete” a Magvető *Új Termés* sorozatában; egy szerző — Hajdók János — kötete viszont hét hónap leforgásán belül kétszer látott — bővítve, s magánkiadásban — napvilágot, ami szépen példázza, hogy az átlagos nyomdai átfutási időt a felére is képes redukálni az állami nyomdaipar, amikor nem állami, hanem magánmegrendelés teljesítéséről van szó.)

Hatvanöt verseskönyv; ha nem is mindennap, de legalább minden héten egy új kötet a könyvesboltok kirakataiban. Sok ez, vagy kevés?

Érzékletesebb képet kapunk az 1975-ös verskötet-termés arányairól, terjedelmi méreteiről, ha azt mondjuk, hogy ebben a hatvanöt verseskönyvben (megszámoltam!) kb. 220 000 verssor jutott nyomdafestékhez.

Kétszázhuszezer verssor! a világirodalom leghosszabb ismert éposza, a *Mahábhárata* összterjedelme csak kétszáz ezer sor; amit a Magyar Múza 1975-ben megtermelt, helyesebben, amit a jóval nagyobb termésből („tízmillió magyarnak” az egyszerűség kedvéért versírásnak nevezett tevékenységéből) a magyar könyvkiadás kötetben való megőrkítésre érdemesített, az volumenjében még az ősi szanszkrit éposz lenyűgöző arányait is fölülmúlja. S ennyi újdonságot egyetlen esztendőben —

valóban csak egy költészeti nagyhatalom képes adni a világnak.

Már amennyiben csakugyan újdonságot ad, s tényleg a hetvenes évek közepének költészetét, vagy fogalmazzunk szerényebben; a hatvanas-hetvenes évek fordulójától számított kortársi költészetet rendezte kötetekbe. A belterjesebb vizsgálódás némileg lelohasztja ezt az illúziót: a hatvanöt verseskönyvből legalább húsz utánnyomás, életmű-összegezés, utószüret, másod-, harmadaratás — még hozzá (megszámoltam!) kb. 145 000 sornyi terjedelemben. Az 1975. évi verskötet termés $66\frac{2}{3}\%$ -a — a virtuális *Mahábhárata* jó kétharmad része tehát nem új, sem formailag, sem tartalmilag nem számítható a hetvenes évek költészetének az anyagához. — Ez azonban semmiképpen sem jelentheti a magyar líra általános kritikáját, hiszen ugyanekkor ebben a hatvanhat százalékban részes mindaz, ami a kortársi magyar költészet életműveiből (többek közt Csanádi Imre, Jékely Zoltán, Juhász Ferenc, Nagy László, Pilinszky János és Weöres Sándor kötete révén) minden bizonnyal a magyar költészet aranyalapjához fog számíthatni a jövő irodalomtörténetírásában.

„A magyar költészet folyamatossága széles, hatalmas folyam, és jól hajózható, akár csak a Duna magyarországi szakasza. — Ezt a pompás metaforát költői hagyomány és újdonság kapcsolódásának hazai természetrajzáról Vas István vetette papírra, fiatal költőkről szóló egyik cikkében, amely 1968-ban, a Népszabadságban jelent meg. Majd, ugyancsak a hagyomány és eredetiség hazai gyakorlatának jellemzéséül, így folytatta: — És, ha valaki egyelőre nem jutott fel valamelyik állandóan közlekedő hajóra, de még egy árva kajakra sem tudott szert tenni, elég, ha ügyesen ráfekszik erre a jó Duna-vízre: amennyiben árral szembe nem akar úszni, tempóznia sem kell, a folyó megtartja hátán, és a sodrás jó darabig baj nélkül viszi magával. Sőt, ha el tudja kapni egy nemrégiben elhaladt nagy hajó hullámain, és azok emelik magasba, meglehet az az illúziója neki is, a parton állóknak is, hogy derekas küzdelem folyik a háborgó vizen.” — Nos, ezek a számok, egyelőre nem

ennek a lírai küzdelemnek (vagy árnyékbokszolásnak) a strukturalista minőségi mutatói, legfeljebb azt jelzik, hogy az 1975-ös mederszakaszon meghökkentően kevés újdonság folyt bele a régi „jó Duna-vízbe”. (Az új hozam minőségéről, forrásvidékének elemzéséről még nem is szólva.)

Furcsa örvénylással.

A könyvgyártás képtelenül lelassult folyamata általában automatikusan elrekeszti ugyan a friss vizek útját, az új termés bizonyos hányadát viszont a kialakult műszaki-gazdasági és kiadói feltételrendszerből egyáltalán nem következő gyorsasággal siklatja a magyar költészet folyamába a költők egy része; azok, akiknek esztendőről esztendőre módjuk nyílik hivatalnoki szabályossággal megjelentetni egy-egy új kötetet, mert a mesterséges lírai inszemináció révén költői egzisztenciájukat szerencsésen függetlenítették az ihlet szeszélyeitől. Ez a szabályosság korábban — Ady felléptétől a hatvanas évekig — nem jellemezte a magyar költészet gyakorlatát — kivéve éppen Adyt, aki 1906-tól (*Új versek*) 1914-ig (*Ki látott engem?*), a költői, politikai, történelmi újdonság jelenlétének demonstratív feltételét látta abban, hogy évente kiadjon egy új verseskönyvet. (A költészet publikációs folyamatának irodalomszociológiai elemzése messzire vezetne: a változást azonban érzékeltetheti az a tény is, hogy míg korábban, főleg a két háború közt, a költők a lapokban, folyóiratokban megjelent verseikből állították össze kötetek anyagát, szigorú, s persze gazdaságilag kényszerű szelekcióval mert a kiadás költségeit rendszerint a költők viselték, s ez a magyarázata, hogy még a legnagyobbak összegyűjtött versei is jóval gazdagabb anyagot tartalmaznak, mint amennyit kötetekben megjelenethettek; ez az arány az elmúlt évtizedben a visszájára fordult: általában a lapok, a folyóiratok fölözik le a költői termés — vélt vagy valódi — színe javát, s a kötet az a tutaj, amire minden verset, az elégséges esztétikai indokokkal visszautasítottakat is, rá lehet kötözni.)

Nos, akár így, akár úgy; új kötetet negyvenöt költő publi-

kált; közülük tizennégyen vidéken élnek (tehát a termés nem Budapest-centrikus!) s tizenöten lépnek (az állami könyvkiadás jóvoltából) először könyvalakban a szélesebb nyilvánosság elé. Ami, a számok nyelvén azt jelentené, hogy a fiatalok rohamra 1975-ben győztesen jutott föl a könyvkiadás sáncaira, hiszen majd minden harmadik verseskönyv szerzőjének a személyében elsőkötetes költőt üdvözölhetünk. — A számok (e tekintetben is) megszépítik a valóságot, ha nem vesszük figyelembe, hogy 1. formailag ebbe a csoportba tartoznak olyan költők is (Körössényi János, Mészöly Dezső, Orsovai Emil, Pálos Rozita), akik ötvenedik életévükön túl jelentek meg első kötetükkel, s azokban mindjárt több évtizedes költői (mellék) tevékenységük gyűjteményét is átnyújtják az olvasóknak, 2. s hogy az irodalmi közvélemény által „fiatal költőnek” elfogadott szerzők átlagéletkora is éppen harminc esztendő.

A számok (*ugyanazok* a számok), ha nem nézünk mögéjük, megnyugtathatják a szemlélőt. S megdöbbenhetik, ha kizárólag a számok nyelvén szeretne feletet kapni a kérdésre, hogy tényleg olyan gazdagon áradó bőséggel ontotta termését — 1975-ben — a Magyar Múza, mint ahogyan a nagyhatalmi helyzetéről vallott közhiedelem sugallaná?

De nem a költészet jellegének teljes félreértésén alapszik, amikor a publicisztika idevágó eszmefuttatásainak a zsákutcájába tévedve, a líra nagyságának és erejének kétségbevonhatatlan igazolását pusztán a számoktól reméljük? A magyar líra korábbi századaiból merítve a példát: 1813-ban például két verseskönyv látott napvilágot; *Csokonai Vitéz Mihály poétai munkái* (négy kötetben, Bécsben, Márton József kiadásában) és *Berzsenyi Dániel versei* (Helmeczi Mihály gondozásában). Ez a két kiadvány azonban nem egyetlen esztendőt, de egy egész korszakot igazol, amihez hasonlót hiába keresnénk például a múlt század hetvenes éveiből, amikor a biedermeier almanachlíra termését esztendőről esztendőre takaros kötet-rendekbe gребlyézték össze az album-szerkesztők. S ilyen értelemben az 1975-ös esztendőnek — sőt, a hetvenes éveknek, tehát egy szakasznak —

is megtalálhatók a jelentékeny példái, fontos és maradandónak ígérkező kötet-igazolásai. Mindenekelőtt — az „őszikék” lírai élethelyzetében alkotó költők közül — Vas István (*Önarckép a hetvenes évekből*) és Zelk Zoltán (*Ahogy a kötél táncosok*) köte- te, Weöres Sándor *Összegyűjtött írásokjának* új verseket közlő *Áthallások* és *Miscellanea* ciklusai; a középnemzedékekből Kormos István kötete (*N. N. bolyongásai*), Csanádi Imre gyűjteményének új anyaga, az *Írott képek* ciklus, továbbá Csukás István vékony kis könyve (*Ima a vadevezősökért*): a fiatalok közül pedig elsősorban Veress Miklós (*Bádogkirály*) és Szentmihályi Szabó Péter (*A lebírhatatlan*). Érdekes és jellemző, de szívem szerint még inkább úgy mondanám, hogy megnyugtató módon azoknak a költőknek a kötetei, akik a személyiség likvidálásának, másfelől pedig a kollektív éntudat hipertrófiájának az idején — ahogy Kormos István írja: „ülvén vagy állván egy viking-csónakban, szál magamban általában” —, a hetvenes években is változatlanul vállalják az önkifejezés, az önarcképrajzolás klasszikus lírai lehetőségét, értelmező háttérként a világ lírai látványával. S vállalják a költészetükben tükröződő vilá- gért, mint saját világukért — hogy úgy mondjam — a személyes felelősséget.

En masse tekintve a termést ugyanis éppen ez hiányzik, szerintem, a mintavétel évének verseskönyveiből úgy általában, melynek összképe egyébként valószínűleg rosszabb, mint a folyóiratokban, hetilapokban és napilapokban megjelent vers- termés együttesével kialakítható színekép. (S ennek egyik lényeges oka, énszerintem, hogy a hatvanas évektől kezdődően a verseskönyv mint publikációs lehetőség, jó néhány költő esetében egyre inkább a csúszda szerepét tölti be, amelyen válogatás — költői szerkesztés — nélkül lehet lezúdíítani azokat a verseket is, amelyekre születésük pillanatában a versrovat-szerkesztők egyáltalán nem biztos hogy közmondásos süketségük miatt nem tartottak igényt.)

En masse tekintve az 1975-ös évi termést ugyanis nehéz megszabadulni a gyanútól, hogy a Magyar Műzsa napi gyakorlata mindjobban kezdi megvalósítani, amiről Roald Dahl egyik

sci-fi-novellájában olvashatunk; Mr. Knipe találmányának, a szerkesztőségi ízlésre hangolt szömemória-, és cselekménymemória-állomány elektronikus mozgósításával tetszés szerinti mennyiségben regényeket gyártó *fogalmazó gépének* magyar versíró változatát. Nem árt talán idézni az irodalmi ambíciókkal megvert, boldogtalan lelkületű, zseniális kibernetikus, Mr. Knipe találmányának műszaki leírását:

„az első billentyűsor segítségével az író meghatározhatja műve jellegét: történelmi satirikus, filozofikus, politikus, romantikus, erotikus, humoros vagy — csak úgy. Második billentyűsor kiválasztja a témát: katonaelet, első telepések, polgárháború, világháború, faji kérdés, vidéki élet, élet a tengeren stb. A harmadik billentyűsor a stílust határozza meg: klasszikus, groteszk, hemingwayes, faulkneres, joyce-os stb. A negyedik a jellemeket, az ötödik a szókészletet. A klaviatúra gombjainak menet közben való benyomogatásával lehet modulálni és keverni olyan hatáselemeket, mint feszültség, humor, pátosz, rejtelem. Végül a szenvedély pedál.”

Gépével Mr. Knipe egy esztendő leforgása alatt megszerzi a piac több mint ötven százalékát oly módon, hogy megvásárolja a (középszerű) írók nevét, s nevük alatt hozza forgalomba a gép gyártmányait. (A gépi kisajátításnak szellemi-erkölcsi luxusból ellenálló jobbakk piaci szempontból amúgy sem számítanak.)

2

A magyar versírógép — köztulajdon.

Nemcsak azok körében használatos, akikre gondolva megjegyezte egyszer Kosztolányi, hogy a költészet királynője nem éppen finnyás hölgy, s válogatás nélkül elfogadja mindenkinek a hódolatát, azokét is, akik nyilvánvaló tévedésből szegődtek alattvalóivá (s akiknél ennek a szívós tévedésnek önálló kötet lett a jutalma 1975-ben).

A Made in Hungary versírógép billentyűsora egy évszázad magyar és világirodalmi verslehetőségeit fogja át, amelyen a *témát* (például évszakok — 1975-ben az ősz és a tél az uralkodó —, IBUSZ-, és magánutazások — költőink turisztikai akció-

rádusza Tokiótól a Kanári-szigetekig, Montrealtól Brisbane-ig, az Aja Sophia-mecsettől a Parc de la Ciutadella-ig szerencsésen meghosszabbodott —, a kulturális örökséghez tartozó személyiségek emlékére emelt köszobrok talapzatán ágálva tetemre hívni a kincstári közönyt — inkább verssel, mint képnézéssel, tárlatlátogatással hódolni tehát, mondjuk, Kondor Béla zsenijének —, általános elkötelezettség és *comme il faut* borúlátás a végső kérdéseket illetően, a társadalmi és magánközérzet ellentmondást nem tűrő diagnosztizálása, történelmi emlékek és nosztalgiaák megszólaltatása, amelyeket nem terhel a történelem ismerete stb.) úgy lehet kiválasztani, hogy a szókészlet és a stílus ügyes megválasztásával a gép keverni tudja a múlt századi, századvégi, két háború közti, és up to date ultramodern(nek vélt) hatáselemeket.

S akiket egy mostanság egyre jobban elharapódzó félreértés tett csupán „a nem éppen finnyás hölgy” alattvalóivá, legfeljebb abban különböznek a versírógépről lefolyó, de kritikailag nem egyszer meglepő magasan jegyzett kvázi-költészet jónévű képviselőitől, hogy naiv-ügyetlenül játszadoznak a gép billentyűzetén. Emelt homlokkal nyomják be a biedermeier lantzene regiszterét („Harmat hullott már a mezőre, sásliliom újhaldat imád, csak emléked bíbor cipője kopog halkán a kertemen át”): Hazafi Veray János egyszerűségével lelkesülnek a századelő nép-nemzeti irányában („Fúdd el, jó szél, fúdd el, a röpke levelet, virágszép hazámat kerüljék a telek. A nagyvilág fölül hessentsd el a varjat, tépd le a szárnyait bajnak, zivatar-nak”): vagy a századelő Népszava-naturalizmusának, Csizmadia Sándornak hangján harsogják világgá mondandójukat a munkás-sorsról („A sorsuk silány volt Életük satnya A Mamát a nyomor ölte meg Apámat akna”): vagy Mécs László cingulusában és pátoszával kötelezik el magukat — a nép? az Irodalmi Alap? — irányába („S ostyaként veszem ajkamra a szót emberré tisztítom önnön tüzem, s egyenes derékka, tiszta lángú vérrel lépek közéték, hirdetve a törvényt; meteor-izzással szálltam ki körömből: hívott a közösség sugarából font ég, s ember-hitem új térítőjeként immár a föld körébe szállva szólok: Egyetlen

gondért szült újjá a reggel, hogy elszakítsam nyűgös ezredévek láncát, s a dolgvégezetlen remény helyett a dolgos értelemmel hintsem be népem szántott életét. Szárnyas mosolyom tenyerükre szálljon, örömmel, bajjal, küzdjek álmukért, s hitem előtt a balsors megjuházzon”).

Található ezen a billentyűzeten, persze, egy „szittyá-attila-bendegúzi oktáv” is: a Kraftausdruck-skála. *Negédes* hangú („A jóindulat hátára fordított cserebogár amit a pacsirta füttye széttapos, mohás szakadékaim szélén mielőtt pallót vernék gerincemből és vállamból egytértők sudara felé”): oscarwildeien *épatírozó* felhangú (amikor a „költő” Néró maszkjában szól, imígyen: „Fázom te ringyó bár ég a fáklya dolgozik a gyilok s Róma máglya szerelmem parazsán ha vonaglik a szűz meggyalázva elhanyatlik, ahogy te sose tudtál pék-szuka sem a versek sem a kocsiverseny sein kurva anyám akit a versem ölt meg — — céda félsz mi? sejtve hogy kedvelt falluszom is megölhetne emlékszem vele szerettem agyon anyámat is egy fényes hajnalon” vagy amikor — maszk és koturnus nélkül — csak úgy egyszerűen azt mondja, hogy: „Akár felajzott buzi követett a halál A Gestapó folyósóin, a rabbiképző Kínzókamráiban . . . ”): ugyanebben a „fekvésben” olyasmi is, persze, aminek a megoldását nem a költészettől, inkább a kerületi tanács lakásügyi osztályától célszerű remélni egy toronyház legfelső emeletére szóló lakáskiutalás formájában („Ez a mese. Ti tá ti tá ti: ablakomhoz vizelni jár a környékbeli ifjúság, s feleségemet megizélni szép idegen és jóbarát”): *diszharmonikus*, amikor a „költő” a Kraftausdruckban rejlő „szépséget” rekeszizom-csiklandozó logikával ad abszurdum viszi („Pörgök, pörgök, fölszúrt szalonnaként rőzseizzású nyár fölött kezében tart a szerelem forgat tünődve sülök-e szépen perzselődve csöppennek-e forró kinyajaim mert szeretek szeretek kunkorodva a tűz bögyéhez odabújva átszúrva nyáron”): s a „csizmadia és kéjgáz” ingerületét *hermetizmusig* fokozó („ . . . a legnagyobb lehetetlenségbe léptei röpítenek, percek cövekein pendít a messze kötélzete, szirtek forgásában irányná fagyunk”).

Mindez szót sem érdemelne, ha e néhány példát (sokkal több

van!) valamiféle magyar underground-dilettanciából, pop-dilettanciából, szamizdat-dilettanciából meríthetnénk, vagy a Ligetben vásárolható füzetekből, amelyekben (saját költségükön!) a Szittyá Attila Bendegúzok, Hosszú Kovács Istvánok, Csesztvei Dobos Gyulák, Szirbik Antalok és Misik Jánosok mai utódaiként terjesztenék a versifikátorok „szívük közepébe fészkelte dalaikat”. De ezek a szövegek is ugyanarról a versírógépről jöttek le, csupáncsak egy dilettáns programozás következményeként, s találtak vevőre (közpénzből), amelyik — s ez itt az igazán elgondolkodtató — sokkalta rafináltabb effektusokra is képes. Gépies üzeneltetésének mindannyian tanúi vagyunk, nemcsak 1975-ben, s őszinte nosztalgiával gondolva a húszas évek kisipari módszerekkel dolgozó écriture automatique-jára, Breton mester találmányára, ami ehhez képest valódi alkotó erőfeszítés volt az ihlet, a folyton-teremtő inspiráció felszabadulását célzó örület tisztos lobogásával.

Az ilyen versírógép, s ezt is tudnunk kell, mint minden magassfokú verskultúra egyik elkerülhetetlen következménye, igen sok regiszterrel és billentyűvel rendelkezik, s nálunk legalább annyi síppal, mint az 1904. évi vilákiállítás amerikai monstorumorgonája. S mivel a világ minden jelenségében érvényesül azért az elégséges ok elve, ami rendszerint parasztian vaskos ok, ugyan miért képezne kivételt, éppen ebben a vonatkozásban, a versírógép mechanizmusa?

Vegyük szemügyre például egyik jellegzetes regiszterét, amely a központozás kiiktatásával lötytyinti át a beidermeier és a századvégi érzelmesség szirupját a neoavantgard formákba (formátlanságokba). Nem (csak) azért, mert e regiszter működtetői nem tudnak megírni egy tisztességes szonettet, vagy mert hangzás tekintetében nem tudnak megkülönböztetni egy creszkező ritmusú aszklepiádeszi sort a pentametertől, hiszen az 1975-ös verstermés kötetbeli része számos/számtalan tökéletes verstani illusztrációval is szolgál — vers helyett. (S persze öntudatosan/öntudatlanul vállalt Vargha Gyula-, Kozma Andor-, Heltai Jenő-hangokkal, Villonnal — Faludi György sípládáján áteresztve, Nadányi trubadúrlírájának, Jékely nosztalgiáinak

utánérzéseivel stb.) De ha valaki, a központosítás elmellőzésével azt veti papírra, hogy „szavaim keményre kalapálták éji kőbalta őszi szél gondolat sűrűsödik a szív is magányos útján parittyakőnek volna jó”, vagy hogy „hallottam valakitől hogy a neurotikus betegeket simogatással gyógyítják hónapokig tart amíg jóllaknak vele nincs annyi kéz amennyi nekem kellene . . .” — akkor mérget vehetünk rá; az illetőt nem Apollinaire gondja foglalkoztatja, „Az ember hogy lehetne Boldog mint egy kis tiszta gyermek” (*La chanson du mal-aimé*). Más történik itt: a negédes-bájjal szívhangok álcázása Apollinaire (egyik) formai újdonságával (aminek, mellesleg, Apollinaire-nél még értelmezhető jelentése, instrukció-értéke is volt, hogy ti. úgy áradjon a vers, egyetlen-édes és megszakíthatatlan szédületben, mint az igazi dal, a chanson).

Egyáltalán: a vizenyős-szirupos, gátlástalanul áradó, s mondjuk ki magyarán: dilettáns érzelmi kulturálatlanságról árulkodó *érzelmesség* a pedálja ennek a Made in Hungary versírógépnek. A kegyetlen-kemény önsajnálát. Akár leplezetlen nyíltsággal jelentkezve, mint amikor egyik költőnk fölteszi a szónoki kérdést: „Itt ülnek nemzedékem jólnevelt hősei, ujjai között tartalék nosztalgiákat morzsolgatva . . . Csak én kiáltoznék a sors ércatlanából?” — majd ilyen sorokban láttatja „zsombék-nótákba, betyár-búvóhelynyi szalmatetőkhöz kapaszkodó” sorsképletét:

Feslik sorsom verejték-rongya
 üstökös-kutya marcangolja
 vérkút fakad torlódó tájon
 hogy ostora a csontig fájjon
 évek kígyómarása lüktet
 örvénylő gallyak visszaütnek

Akár amikor e. e. cummingstól a nonsense-n át Henry Michaux-ig terjedő skálán hangszerelődik át az *Üvöltés*-antológia eredetiben is sírásba csukló érzelmessége, vagy Weöres Sándor, Juhász Ferenc, Tandori Dezső, Orbán Ottó „kavarog egy szívben”. S ettől már csak féloktávnyira van az a *pszeudointellektuális* lírai regiszter, amely a havonta-új filozófiai, természettudo-

mányi, atomfizikai, híradástechnikai, irodalom-, zene-, képzőművészetelméleti forradalmakról/álforradalmakról az érdeklődő polgárságnak enyhén sokkoló fogalmazásban beszámoló nyugati magazinszövegeket tördeli kvázi-versekbe: vagy egy állandó főnév mellett variálja a jelzőt, vagy éppenséggel megfordítva: egy-egy állandó jelző mellett váltogatja a főnevet, igét — csak úgy, ami tetszik. (Ezt egyébként — negyven esztendővel ezelőtt — Márai is megtette már.)

Van aztán persze (hogycse volna?) ennek a pszeudointellektuális lírának egy demi-sec változata is, amely hol Vas István (egyébként lenézett) ómódi modernségéből szólít magához egy-egy elemet a Vas István-i lírai személyiség és intellektus kohéziója nélkül — amit a programos dezillúzióval helyettesítve („segesvárnál — így! kisbetűvel, mert így modern! — én is ontottam volna vért hazám” — *akkor* : ugyan miért? *most* : ugyan miért nem?): hol pedig Nemes Nagy Ágnes vagy Pilinszky János magasfeszültségű költészetéből próbál befogni egy-egy kóboráramot.

S ha a *Dimenzionista kiáltvány* szerzőjének a „villanyvers” hazai feltalálójának a tollából — 1975-ben! — ezt olvasom:

A turkok belovagolása:
a „hivatalos honfoglalás”
Európa „gyökeredzése” után
— kettőszáz évet késett!

És ezt a késést
a balsors:
tatárdulás
törökvész
rosszkirálysor
és császár-önkény
— még fokozta.

— — — — —

Így kullogtunk
évszázadokon át
a messzi fény után
s még Ady Endre is
ötven szomorú évet késett!

De ekkor jött — Kassák Lajos
 a peremekre szorult Európa-ritmus
 és
 átszágulda a késést!
 Az ő lábnyomaiból ihattuk
 az Európa-mámort!

S az avant-garde-dal rohanó idők
 hősei így lehettünk:
 Kemény, Vasarely, Schöffer
 és annyian még
 az élvonalba robbanó utódok!...

akkor, őszintén megvallva, nem vagyok képes engedelmeskedni a szerző egyik egysorosába foglalt imperatívusznak („Senki sem képzelheti, hogy az avantgarde helybentopogás”), mert a vers dadaista derűjének nem tudom oly gyermeki önfeledtséggel átengedni magam, mert a magyar történelem valósabb menetéről nehezebb 1975-ben megfeledekzenem, mint 1925-ben. (Budapesten egyébként 1925-ben sem sikerült volna: lásd az avantgarde-ból indult költők — Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Vas István, Zelk Zoltán és a többiek — „megtérését” vagy ha úgy tetszik „árulását”). Megvallom, én az ilyen szövegek alatt is látni vélem a versírógép vízjelét.

Mint ahogy a nép-nemzeti *pszeudorealizmus*, mágikus realizmus, mitikus realizmus, váteszi realizmus és népi szürrealizmus; hét évszázad magyar lírájának legjelentősebb vonulatát kompromittáló, Illyés, Nagy László vagy Kormos István költői világán élősködő őskultusz, népkultusz, múltkultusz, történelemkultusz, halottkultusz, „elátkozott ifjúság”-tudat, a Jeszenyi-i életsors (és tehetség!) fedezete nélküli mártírtudat szinte áttekinthetetlenül burjánzó szövegeiről is gyanítom, hogy nem a Magyar Múza ihletésére születtek, hanem csak ugyanennek a versírógépnek a termékei. Mert én legalábbis alig hiszem, hogy nyomorúságos konspirációkkal röpké időkre megszerzett nyomorúságos kéglükben szeretkezéseink örvén történelmi osztályharc, történelmi igazságtevés zajlanék a sokszor kétes tisztaságú lepedőkön, s „a nőstény, ha üzekszik, a kan, ha szeret, Kit húz karóba, milyen ősoket... Vigyázz, hajam vad tábora lehet

neked még tüzes Dózsa korona”. Nem! S azt sem hihetem, hogy „Csak az tudja, milyen egy ország közoktatása, akinek ragyogó szemébe a tanító nem bírt hosszan belenézni, mert első padban ült, de rongyos ingben az ebből-se-lesz-senkisem történelemben”. Nem: ha máshonnét nem, hát egy másik, egy *igazi* költőtől is tudhatjuk, akiről az iskolában is tanulunk, de akinek a szavára sokszor az első padból sem figyelünk, hogy az osztályharc nem ilyen szavakba öltözik, ha éppen *vers* formáját veszi magára . . .

Végül ki tagadhatná, hogy; ha létezik ez a versírógép, amelynek a működését azok is érzékelik, akik egyébként meg akarják őrizni lelkük szabadságát, és éppen ezért nem ugranak fejest abba a versholttengerbe, amit ez a gép produkál, akkor ezen a masinán az elkötelezett költészetnek is van egy regisztere, ami az elkötelezett költészet fogalmát — éppen a masina működése következtében — a *pszeudopolitikai* vers szinonimájává változtatta? Hogy miért? Saját föltevéseim helyett hadd idézzem egy költő *tapasztalatát*; Vas Istvánét, aki a Népszabadságnak adott nyilatkozatában — 1974-ben — azt fejtegette, hogy igazi politikai költészetet tudnak a legkevesebben csinálni. „Pedig a legteljesebb mind között. Nagy tradíciói vannak a magyar és a világirodalomban egyaránt. A politikai, a politikus költészet nagyon nehéz műfaj. Közéletinek lenni jóval könnyebb: ha valaki az épülő házakról, az emelkedő gyárakról ír, akkor költészetét közéletinek nevezzük. De ez nagyon messze van attól a politikai költészettől, amit számomra Heine, Petőfi, Ady, József Attila vagy Radnóti költészete jelent. Van valami szolid, konstruktív jellege a közéleti elnevezésnek.” Ha majd az elkötelezett költő is élni merészel azzal az őt is megillető költői szabadsággal, hogy csak akkor ír közéleti verset, amikor csak versben kifejezhető, valódi politikai mondanivalója van (s nem mindenkinek van!), tehát a költészet eleven gyakorlatában is végbemegy a politikai költészet rehabilitációja, akkor majd eltűnnek az őszintén átértelt versvezércikkek, kísérőjelenségeikkel, a pszeudointernacionalista és az ultrabaloldali versimitációkkal együtt.

Egy *állapot* tűnik el.

Jónéhányunk emlékezete megerősítheti, hogy tíz – tizenöt esztendővel ezelőtt Berda József panaszkodott – mennydörgött! – örökké a kortársi lírában elburjánzó „ipari izzadmányok” ellen. Nem tudhatom, erre gondolt-e – vagy a jövőt látta? – amikor utolsó önálló kötete az *Égni! Elégni!* záró versét (*Elvitte a „huzat”*) ezekkel a sorokkal fejezte be: „... undorodtam a hazudozástól mindenféle értelemben, bármiként fújt is a szél, divatozott a dőre divat. Én már gyógyíthatatlan betegek vagyok eme elvi konokságnak. Hazudjanak helyettem az új okosok, akik mindezt csak pénzért teszik, legyenek akár öregek, vagy fiatalok.” – De az biztos, hogy ha ennek a versírógépnek volna önismerete, az egyik költő (1975-ben, kötetben is lenyomtatott) szavaival vallhatná meg önmagát: „Saját hazugságaim hazudom”.

1976

DOMOKOS MÁTYÁS

MARX, FREUD, JÓZSEF ATTILA

KÉT ÚJ JÓZSEF ATTILA KÖNYV TANULSÁGAI

„Csak halálom után jelenhet meg” – írta a szerző, Vágó Márta 1942-ben befejezett kézírata első változatának borítólapjára. S amikor tíz esztendő múltával, engedve a kapacitálásoknak, hozzájárult, hogy még életében kiadják, így ad hangot kételyeinek:

„Nem tudom, hogy ezeknek a naplójegyzeteknek az őszintesége nem megbotránkoztató-e. Öregasszony vagyok, de még nem halott. Nem tudom, helyes-e kiadni ezt a könyvet. Tíz éve annak, hogy a háború és az első bombázás hatása alatt feltolultak ezek az emlékek tudatomban. Úgy is írtam le azokat, hebehurgyán, összevissza, nem is tudom hogy. Ma már biztosan higgadtabban, tárgyilagosabban és kevésbé személyes szempontúan írnám, de most meg az emlékezőtehetségem hagy gyakran cserben. Így talán mégis csak az lesz a legjobb, ha úgy hagyom ezt a naplórészletfélét, ahogy van.”